

Dve koncepcie a jeden arcinaratív

Mariana Čechová

Oddelenie semiotických štúdií

Ústav literárnej a umeleckej komunikácie

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Two Concepts and One Arch-Narrative

Litikon, 2016, Vol. 1, No. 1, pp. 54-63

The study clarifies the differences between the two established approaches to arch-narratives, namely Propp's morphology and Lévi-Strauss' mythology, on the basis of the research conducted by an American folklorist David Pace. Some scholars (Dundes) consider the approaches to be the variants of the same conceptual-methodological paradigm. The differences between the approaches as well as the potential of their complementary influences and connections are demonstrated through the analysis of the folktale type 510A.

Keywords: structuralism, Propp's morphology, Lévi-Strauss's mythology, differences

V nasledujúcom výklade sa zacielime na štrukturalistický výklad klasických naratívov (rozprávok). Pokúsime sa o jeho koncíznu charakteristiku, ako aj o konkrétnu demonštráciu prostredníctvom rozboru príbehu o Popoluške. Oporou nám budú najmä zistenia amerického bádateľa Davida Paceho.¹

Na úvod treba povedať, že naratív o Popoluške predstavuje vďačný predmet štrukturalistických analýz. Pokúsili sa o ne napríklad títo bádatelia: Pierre Maranda (*Cendrillon et la theorie des ensembles: Essai de definition structurale*, 1973), Joseph Courtès (*Une lecture semiotique de „Cendrillon“*, 1976), Joseph Courtès v spoluautorstve s Algirdasom J. Greimasom (*Cendrillon va au bal... Les rôles et les figures dans la littérature orale française*, 1978) či Timothy C. Murray (*A Marvelous Guide to Anamorphosis: Cendrillon ou La Petite Pantoufle de Verre*, 1976).

Konzistentnosť štrukturalistických interpretácií (napr. antropologických analýz ľudových naratívov) je sčasti dôsledkom redukcie sujetu na sériu binárnych opozícií (príroda – kultúra, svoj – cudzí, dobrý – zlý, vysoký – nízky atď.). David Pace v tom rozpoznáva rezíduum hegelianstva,² ktoré sa podľa neho vyznačuje intenciou hľadať za neprehľadnou intelektuálnou diverzitou spoločného menovateľa, akýsi jednotiaci Zeitgeist (pozri Pace, 1988, s. 246).

Táto tendencia je podľa Paceho obzvlášť zjavná v pokusoch „objaviť“ (t. j. vytvoriť) v rámci značne diferencovaných intelektuálnych prístupov zjednocujúcu koncepčno-metodologickú platformu (post)štrukturalizmu. Pace uvádza ako významný príklad takéhoto vykonštruovaného

¹ Profesor na Katedre histórie a západoeurópskych štúdií z Indiana University.

² Autor má zrejme na mysli univerzalistickú triádu z Heglovej dialektiky – téza, antitéza a syntéza.

vymedzenia jednotného výskumného pola prehľadovú štúdiu amerického folkloristu Alana Dundesa *The Morphology of North American Indian Tales* (1964). Dundes v nej totiž označuje ako „štrukturalistické“ výskumy ruského formalistu Vladimíra Jakovleviča Proppa, ako aj bádania francúzskeho etnológa a štrukturalistu Clauda Lévi-Straussa,³ a potom tiež iniciatívy ich nasledovateľov. K tomu dodáva: „Štrukturalistický prístup k folklóru všeobecne a osobitne k rozprávkam je spätý s novými prístupmi k variete ďalších disciplín. Je spriaznený s formalizmom a Novou kritikou v literárnej teórii; synchronickou štrukturalnou lingvistikou, tvarovou (Gestalt) psychológiou a modelovými vzorcami v antropológii“⁴ (Dundes, 1964, s. 32).

David Pace tvrdí, že zatiaľ čo v šesťdesiatych rokoch 20. storočia bolo takéto široké chápanie štrukturalizmu bežné a akceptované, v perspektíve nasledujúcich rokov už nepôsobí celkom presvedčivo a opodstatnene. Dundes totiž zjednocuje rozbiehavé metodológie prostredníctvom ich „afinít“ – čo je výraz, ktorého alchymistický pôvod odkazuje podľa Paceho na mystickú sémantiku. Zdá sa, že aj v rámci Dundesovej užšej koncepcie štrukturalizmu sa medzi tými prístupmi k folklóru, ktoré vymedzuje ako „štrukturalistické“, prejavuje vysoká miera diverzity. Dundes, používajúc prívlastok „štrukturalistický“ na označenie Proppovej i Lévi-Straussovej koncepcie, vsugeráva dojem, že prístupy týchto dvoch bádateľov sa prekrývajú, že majú spoločné niečo predpokladové, čo zostáva povrchnému čitateľovi skryté (pozri Pace, 1988, s. 245 – 258). Pokiaľ však Dundesovo terminologické zjednotenie Proppovho a Lévi-Straussovho systému nie je opodstatnené, výklad ich koncepcií môže byť v dôsledku takejto chybnjej kategorizácie značne skreslený. Lévi-Strauss sa v ňom neopodstatnene transformuje na proppovca vo francúzskom šate a Propp zasa na proto-štrukturalistu, ktorý prosto iba využil lévi-straussovskú paradigmu na limitovaný súbor ruských ľudových rozprávok (tamtiež, s. 247).

Treba však povedať, že Dundes medzi Proppovou a Lévi-Straussovou metodológiou predsa len viedol určitú deliacu čiaru. Prvého z nich totiž charakterizoval ako predstaviteľa „syntagmatického“ štrukturalizmu, ktorý skúma lineárnu štruktúru sekvencií, obsiahnutých v príbehovom sujete, a Lévi-Straussa zasa ako reprezentanta „paradigmatického“ štrukturalizmu, v rámci ktorého sa interpretovaný naratív preskupuje tak, aby v ňom bolo možné obnažiť štrukturalne opozície. Tie potom predstavujú model príbehu ako celku (pozri Dundes, 1971, s. 171 – 172).

Táto dištinkcia medzi syntagmatickým a paradigmatickým prístupom je podľa Paceho síce dôležitá, predsa však len nepredstavuje spôsob, ktorý by vyčerpávajúco zachytil odlišnosti medzi Proppovou analýzou ľudovej rozprávky a Lévi-Straussovým výskumom mýtu.

Koniec koncov, na rozdiel medzi spomínanými dvoma koncepciami explicitne poukázal v roku 1960 sám Lévi-Strauss, a to v recenzii Proppovej práce *Morfológia rozprávky*. Vychádzal zo zásadného rozlíšenia formy a štruktúry: „Štrukturalizmus na rozdiel od formalizmu odmieta stavať proti sebe konkrétne a abstraktné, ako aj priznávať abstraktnému privilegované postavenie. Forma je tu definovaná v opozícii k materiálu. Štruktúra však nie je oddelená od obsahu: je to sám obsah, usporiadaný do logickej organizácie, chápanej ako danosť samej reality“⁵ (Lévi-Strauss, 1976, s. 115).

³ Samotný Dundes aplikoval vo výklade mýtov a rozprávok severoamerických Indiánov metódu V. J. Proppa i C. Léviho-Straussa. Vychádzal pritom z tézy, že mýtus a rozprávka sa u Indiánov štrukturalne od seba takmer nelíšia.

⁴ Preložené z anglického originálu.

⁵ Preložené z anglického originálu.

Tieto rozdiely sa prejavujú v spôsobe, akým Propp a Lévi-Strauss pristupujú k výskumnému materiálu. Propp začína so sériami rozprávok a prvky, ktoré v ich rámci nachádza, rozdeľuje do dvoch kategórií: variability a konštanty. Na jednej strane sú konkrétne mená a atribúty postáv, ktoré sa menia z rozprávky do rozprávky. Na druhej strane sú abstraktné funkcie, ktoré zostávajú nemenné. A je to práve táto druhá kategória formálnych konštánt, čo Proppa zaujíma. Detaily uvádzané jednotlivými rozprávačmi zostávajú mimo jeho zorného poľa.

Propp na tejto báze rozvíja komplexnú analýzu formálnych vzorcov v súbore, ktorý pozostáva zo stojeden zvolených ruských ľudových rozprávok. Ukazuje, že každá postava z tohto súboru plní jednu alebo aj viacero z tridsaťjeden funkcií a že každý jednotlivý príbeh je zostavený na základe usporiadania istej podmnožiny týchto funkcií podľa stanoveného poriadku. Detaily Proppovho modelu tu nie sú relevantné. To, čo nás zaujíma, je jeho rozčlenenie sveta orálnych rozprávok do dvoch rozdielnych poriadkov: na jednej strane sú to funkcie ako čosi abstraktné, všeobecné a invariantné, na druhej strane obsah, ktorý je v každej jednotlivej rozprávke ako rozprávačov výtvar jedinečný. Z hľadiska tohto rozdelenia sú najšpecifickejšie detaily rozprávky súčasťou diskurzu, ale nie príbehu (fabuly, histoire). Podľa Saussurovej terminológie tu teda ide o prvky parole, nie langue.

Lévi-Straussov prístup je celkom odlišný. Nevychádza zo súboru príbehov, ale zväčša z jednotlivého mýtu. Pritom skúma opozície medzi špecifickými kvalitami (ako napríklad vysoké a nízke, mokré a suché, surové a varené, med a tabak atď.) a na tomto základe sa snaží rekonštruovať súradnicovú sieť opozícií, prostredníctvom ktorých sa domorodá kultúra vyjadruje. Tieto abstraktné modely sú však vždy zakotvené vo vzťahoch medzi konkrétnymi prvkami daného mýtu.

Dundes sa usiluje význam rozdielu medzi formou a obsahom bagatelizovať. Argumentuje tým, že mnoho bádateľov používa tieto termíny zameniteľne. Ba čo viac, dôvodí ďalej, že sám Lévi-Strauss občas odhliadal od konkrét, keď pri opise jednotlivých mýtov využíval abstraktné matematické modely (pozri Dundes, 1967, s. 57).

Tieto argumenty však podľa Paceho nepostihujú kruciálnu metodologickú inakosť Lévi-Straussovho konceptu. Propp pristupuje ku každej rozprávke prostredníctvom platónskych myšlienkových vzorcov: rozprávka je podľa nich vždy najprv akoby vygenerovaná abstraktnými funkciami a až dodatočne rozpracovaná do konkrétnej detailnej podoby. Tieto detaily však nie sú pre porozumenie rozprávkovej formy relevantné.

Naproti tomu Lévi-Straussova analýza je vždy imanentná – mohlo by sa povedať: aristotelovská. Štruktúra sa tu odhaľuje pomocou modelu vzťahov medzi prvkami konkrétneho mýtu. Detailom sa pripisuje primárna dôležitosť. Ak je povedzme postava označená ako „Motýlia žena“, alebo sa o nej hovorí, že lezie na strom, a nie, že z neho zlieza, tak tieto detaily majú pre Lévi-Straussa zásadný význam. Práve prostredníctvom ich juxtapozície sa totiž vytvára štruktúra (pozri Pace, 1988, s. 249).

Propp potom môže opodstatnene označovať svoju prístup ako morfológický, čiže tvaroslovný. V jeho systéme sa totiž uplatňuje dištinkcia medzi formou a obsahom, ktorá mu umožňuje skúmať formu izolovane. U Lévi-Straussa morfológické výskumy tohto vidu neprichádzajú do úvahy. V nadväznosti na svojho mentora Marcela Maussa totiž nazerá na všetky ľudské štruktúry ako na niečo, čo je vtelené do konkrétnych ľudských praktík a názorov.

Táto metodologická rozchodnosť má aj význačné pragmatické implikácie. Nevyhnutným dôsledkom Proppovho prístupu je výkladová izolácia rozprávok od society, v ktorej vznikli,

zatiaľ čo u Lévi-Straussa sú mýty vždy vtelené do konkrétnej kultúry. Proppove bádania zostávajú horizontálne (rozprávku člení lineárne, v postupnom reťazení sujetových prvkov) a zachytávajú formálne súvzťažnosti medzi sujetovými segmentmi. Lévi-Straussove analýzy sú naproti tomu – prinajmenšom na teoretickej úrovni – vertikálne („partitúrové kladenie“ prvkov mýtu pod seba) a premostujú rozzev medzi mýtom a konkrétnymi danosťami v živote danej spoločnosti.

Pravda, Dundes túto odlišnosť rozpoznal a vyzdvihol fakt, že Lévi-Strauss chápe mýtus ako model spoločenských vzťahov. Rozdielnosť oboch spomínaných prístupov však bagatelizoval. Podľa neho akoby Proppova analýza predstavovala iba prvý krok vo veľmi zložitom procese rekonštruovania celku orálnej tradície: „... potenciálne korelácie štrukturalistických modelov folklóru s ostatnými aspektmi kultúry možno uchopiť len vtedy, keď sú tieto modely náležite určené“⁶ (Dundes, 1971, s. 171 – 172). To by značilo, že lévi-straussovské zložené modely možno rozpracovať až po alebo na základe ich proppovskej artikulácie.

Podľa Paceho však Proppova morfológia – izolovaná na spôsob riše čírych foriem – nemá priamu spojitosť s každodenným svetom. So širším kultúrnym kontextom ju možno usúvzťažiť len prostredníctvom zavedenia nových a vo vzťahu k Proppovmu pôvodnému systému cudzorodých konceptov. Naproti tomu zameranie na konkrétne prvky v Lévi-Straussovej štrukturalnej antropológii udržiava interpretátora v sústavnom kontakte s danou kultúrou a jej prostredím. Keď napríklad Lévi-Strauss objasňuje v rámci mýtu znakovú opozíciu medzi vareným a pečeným alebo medzi sobášom s tuzemcom a sobášom s cudzincom, je to podložené štúdiom konkrétnych materiálnych podmienok danej kultúry a jej zvykoslovia. Prechod od explanácie mýtu k výkladu spoločenského kontextu je za týchto okolností hladký a plynulý (pozri Pace, 1988, s. 250).

Proppova *Morfológia* sa zaoberá striktne iba rozprávkami, zatiaľ čo Lévi-Straussova *Mytológia* obsahuje množstvo odkazov na etnografické detaily, ktoré prekračujú rámec samého príbehu.

Z tohto hľadiska, ako uvádza Pace, mali sovietski cenzori Proppa vlastne pravdu: jeho práca boli totálnou antitezou marxistického konceptu prvotnosti materiálnych podmienok pred spoločenským vedomím. Naproti tomu Lévi-Strauss by mohol deklarovať, že rozvinul teóriu superštruktúr vytvorenú Marxom (pozri Pace, 1988, s. 250 – 251). Iste, ide o prehnané tvrdenie, je však zrejmé, že Lévi-Strauss nazeral na každý mýtus ako na priesečník predchádzajúcich verzií príbehu a modifikácií, spôsobenými zmenami v spoločenskej alebo environmentálnej infraštruktúre.

Uplatnenie Lévi-Straussovej metodológie potom vedie k odlišnému typu folkloristiky než postup vytvorený Proppom a jeho nasledovníkmi. Pace je však presvedčený, že súčasní bádatelia si metodologicko-koncepčné implikácie Lévi-Straussovho konceptu v zásade nie dostatočne uvedomujú. Buď prehliadajú rozdiel medzi štrukturalistickým a formálnym prístupom, alebo túto dištinkciu deklaratívne rešpektujú, aby ju vzápätí – pri riešení konkrétnych problémov či interpretácii konkrétneho materiálu – ignorovali (tamtiež, s. 251). Rezultátom toho sú podľa Paceho morfologické štúdie, ktoré sa zapodieajú iba formami orálnej tradície, nie jej obsahom.

⁶ Preložené z originálu.

Pace sa pokúša svoje tvrdenia doložiť predvedením spôsobu, akým by sa mohla Lévi-Straussova metóda analýzy mýtov uplatniť pri usúvzťažnení rozprávky s jej spoločenským a ideologickým kontextom. Volí si rozprávku *Popoluška* od francúzskeho rozprávkara Charlesa Perraulta. Ide o všeobecne známy príbeh, ktorý tu preto nebudeme detailne reprodukovať.

Osnova rozprávky o Popoluške je jednoduchá. Popoluškin otec sa po smrti svojej manželky, Popoluškinej matky, znova ožení, po krátkom čase však zomrie aj on. Krásna Popoluška sa tak ocitá v podradnom postavení slúžky, zatiaľ čo jej podlá macocha a dve škaredé sestry si veľkopersky užívajú pôžitky, ktoré im Popoluška zabezpečuje. Jedného dňa sa vyberú na kráľovský bál a Popolušku nechajú doma. Dievčinu navštívi kmotra-víla: po sérii zázračných premien posla Popolušku na bál so skvostnou štafážou, ale aj s výstrahou, že sa musí vrátiť domov pred polnocou. Na bále sa do Popolušky zalúbi princ, tá mu však s úderom polnoci uniká, pričom stratí sklenú črievičku, ktorou ju obdarovala kmotra-víla. Princ sa chce s tajomnou čarokráskou oženiť, preto v celom kráľovstve pátra po dievčine, ktorej patrí oná drobná sklená črievička. Nevlastné sestry si ju skúšajú obuť, ale črievička sadne len Popoluške. Príbeh končí Popoluškinou svadbou a pokorením jej macochy i nevlastných sestier.

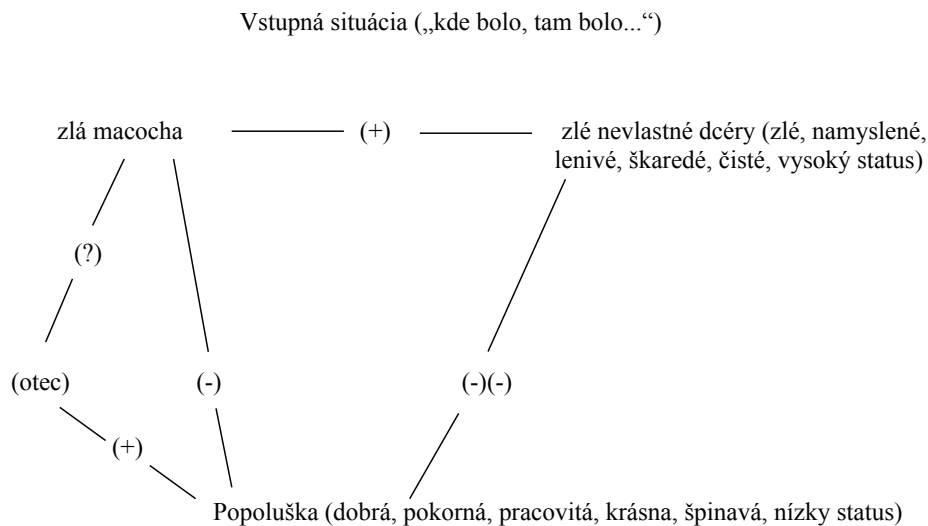
Pri analýze tejto rozprávky by proppovec postupoval tak, že by sa snažil určiť rôzne segmenty fabuly vedno s funkciami (dejovými prvkami rozprávky), ktoré sú príznačné pre tento typ naratívu. Podľa Proppovho výkladu stabilných rozprávkových funkcií by napríklad stotožnil Popoluškinu túžbu ísť na bál s funkciou VIIa („nedostatok“), alebo jej obdarovanie kočiarom, lokajom atď. s funkciou XII („získanie kúzelného prostriedku alebo pomocníka“). Takto potvrdené funkcie by potom usporiadal podľa invariantného poriadku, vytvoril by diagram sekvencií jednotlivých funkcií. Sujetovú výstavbu naratívu o Popoluške by následne prostredníctvom Proppových funkcií modeloval napríklad takto:

1. Hrdinka stráca svoj domov.
2. Hrdinka sa podrobuje skúškam.
3. Nešťastie a nedostatok sú zlikvidované.
4. Hrdinka získava nový vzhľad – oblieka si nové šaty.
5. Hrdinka nastupuje na kráľovský trón (svadba).

Podľa Paceho sa týmto spôsobom síce dačo dozvedáme o formálnych vzorcoch, ktoré podkladajú rozprávky, sám naratív však zostáva výkladovo izolovaný od svojho kontextu (pozri tamtiež, s. 252).

Lévi-Straussova štrukturalistická analýza by začala z inej pozície a viedla by k značne odlišným zisteniam. Štrukturalista by v jej rámci odhliadol od všetkého, čo sa v príbehu týka sekvencií rozvinutých v čase, a namiesto toho by sa sústredil na identifikáciu opozícií medzi konkrétnymi sujetovými prvkami. Pri interpretácii Popolušky by napríklad nezačínal rozborom individuálnych postáv, ktoré sa objavujú na začiatku príbehu, ale sústredil by sa na konfiguráciu ich vzájomných vzťahov. Túto konfiguráciu možno vyjadriť jednoduchou schémou:

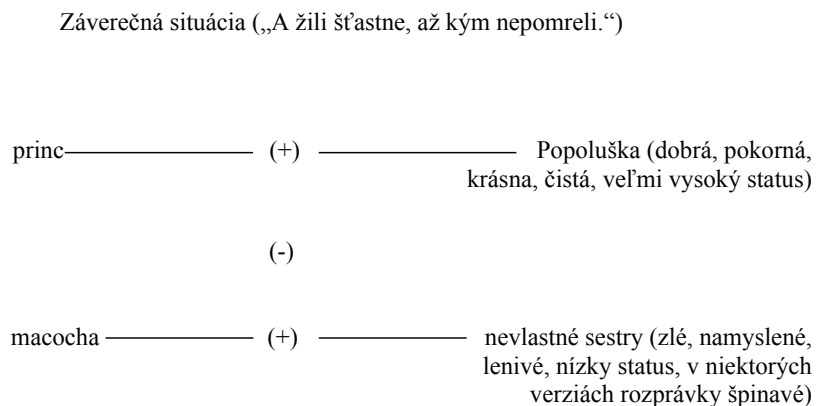
Schéma č. 1

Pomocou uvedeného modelu možno uchopiť podstatu dramatického napätia, ktorou sa vyznačuje rozprávanie o Popoluške: kvality pripísané na jednej strane hrdinke a na druhej strane jej nevlastným sestrám totiž nie sú súrodé. V arcigramatike (pozri Plesník, 2012, s. 42) rozprávkového sveta by totiž atribúty „dobrá“, „pokorná“, „pracovitá“ a „krásna“ mali byť späté s čistotou a vysokým statusom. A naopak: záporné vlastnosti nevlastných sestier by sa mali spájať so špinavosťou a nízkym statusom. V kolízii a kríze rozprávky o Popoluške teda vonkajšie, sociálne znaky toho, že osoba je cnostná a má kladné vlastnosti, neprislúchajú náležitým postavám.

Táto kontradikcia určuje dramatické jadro príbehu. Odstráni sa až na konci príbehu, ako to ukazuje nasledujúca schéma:

Schéma č. 2

Vstupná nerovnováha v príbehu sa teda koriguje prostredníctvom zmeny statusov (spravodlivosť víťazi).

Uvedené štruktúrne schémy umožňujú pochopiť oba prípady vstupnej nerovnováhy, ako aj činitele, ktoré napokon nastolili rovnováhu.

Na príbeh možno ďalej nazerať z hľadiska usporiadania postáv z rodového aspektu. Strata osoby mužského pohlavia na začiatku príbehu (smrť otca), ktorá zapríčinila nerovnováhu, môže byť napravená iba tak, že do príbehu vstúpi nová osoba mužského pohlavia – princ (viac pozri Franz, 1998).

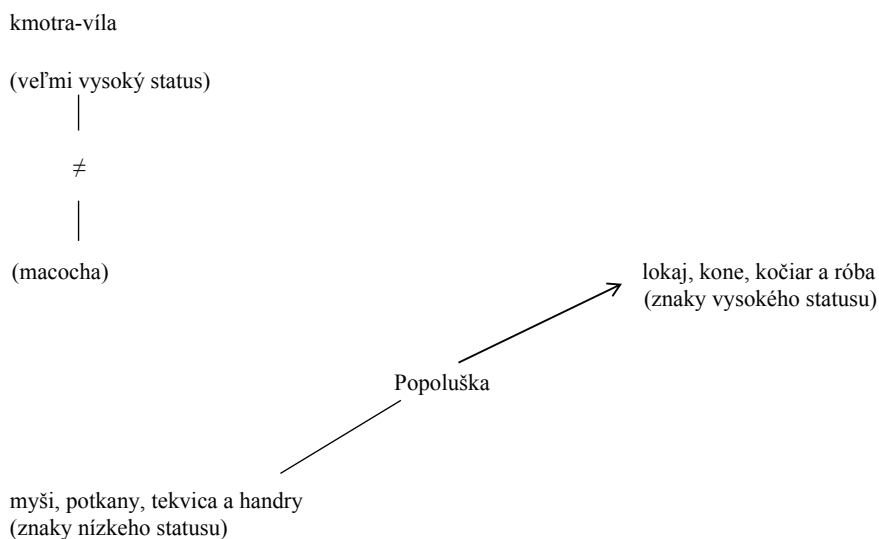
Model finálnej situácie možno zároveň interpretovať na ideologickej úrovni ako zlepšenie podmienok, ktoré jestvujú v spoločenskej infraštruktúre. Príbeh totiž implikuje, že iba pokrvné alebo manželské putá môžu držať rodinu pohromade. Len čo sa Popoluška v rámci rodinnej formácie ocitne v izolácii od týchto dvoch ochranných väzieb, okolie ju začne zneužívať a zaobchádzať s ňou, akoby nebola členom rodiny, ale slúžkou. Táto situácia sa môže napraviť v prospech hrdinky len vtedy, keď sama odíde z takejto nestabilnej, krvou či sobášom nestmelenej rodiny a vytvorí novú formáciu prostredníctvom sobáša s princom.

Vzťah medzi modelmi vstupnej a záverečnej situácie niečo vypovedá aj o predstave spoločenského vzostupu. V rozprávke o Popoluške je tento motív vzostupu, ktorý sa dosiahol, až keď hrdinka dozrela (dospela), kombinovaný s reálnymi úvahami človeka, že dostať sa, obrazne povedané, z kuchyne do paláca, je možné iba vtedy, keď je človek trpezlivý a nenáročný. Za oboma týmito predstavami o spoločenskom postupe stojí viera, že spoločenský systém je predsa len spravodlivý, takže prípadné nepravosti, ku ktorým došlo, budú napravené.

Príbeh o Popoluške však nepozostáva iba zo začiatku a konca. Medzi týmito rámcovými časťami sa objavujú dve epizódy, ktoré doň vnašajú dramatické napätie a kolorit, pričom zároveň umocňujú ideologické posolstvo príbehu. Tieto dve epizódy spočívajú v intervenciách kmotry-víly a princa. Prvú epizódu možno sumarizovať do nasledujúcej schémy:

Schéma č. 3

Mediácia 1 (nadprirodzená, dočasná)

V tejto epizóde nadprirodzená bytosť (kmotra-víla) zasahuje do príbehu, aby napravila nerovnováhu zo vstupnej situácie. Totožnosť tejto dobrodejky je veľmi zaujímavá, pretože stojí v implicitnom protiklade k macoche. Uvedené dve roly (macocha a kmotra) sú zo sociologického hľadiska najbližšie k role biologickej matky. Kvality, ktoré sa v rozprávke pripisujú týmto dvom postavám, sú však diametrálne protikladné. Macocha je požadovačná a sebecká, uprednostňuje svoje vlastné deti, pričom predstavuje manželku protagonistkinho otca. Dobrodejka je naproti tomu radodajná a štedrá, stráni viac Popoluške než jej nevlastným sestrám, pričom nemá romantickú ani inú väzbu na Popoluškinho otca. Oidipovské implikácie tohto protipostavenia sú zrejmé. Z psychologického hľadiska môžeme uvažovať, že v rozprávkovom naratíve sa funkcia matky (bytosť, vo vzťahu ku ktorej sa reálne zakúšajú prudko konfliktné emócie) rozdelila do dvoch opozitných zástupkýň: na jednej strane je to macocha, ktorú možno nenávidieť bez pocitu viny, na druhej strane kmotra, ktorú možno bezhranične milovať.

Tá istá opozícia sa však uplatňuje aj pri vyjadrení ďalšej základnej sociálnej tenzie. Macocha zaobchádza s Popoluškou ako so slúžkou. Zaujímá sa iba o bezprostrednú „ekonomickú hodnotu“ (Pace, 1988, s. 255) svojej zverenkyne. Naopak, kmotra-víla nezištné (bez nároku na akýkoľvek zisk) pripravuje Popolušku na sobáš. Kontrast medzi týmito dvoma zástupnými matkami vyjadruje ich sociálnu ambivalenciu. V reáli majú matky na jednej strane pohnútky využívať svoje dcéry, a preto ich držia doma, na strane druhej je ich sociálnou povinnosťou finančne sa o ne starať a pripraviť ich na sobáš.

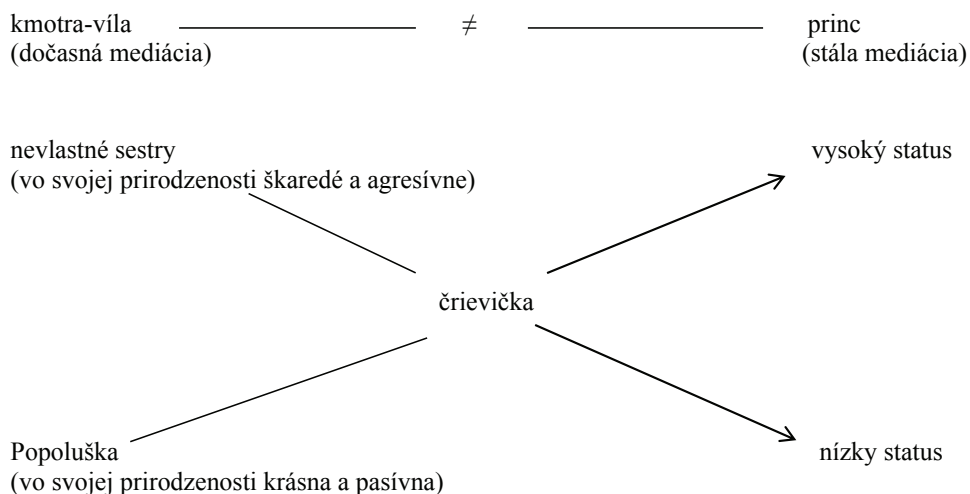
Pozornosť si zaslúži aj spôsob, akým kmotra-víla pomáha Popoluške. Ako nadprirodzená bytosť je schopná rozpoznať prirodzene vrodené prednosti tejto úbohej slúžky. Jej úlohou je – v pozícii dobrej a spravodlivej matky – zharmonizovať hrdinkine vonkajšie atribúty s jej vnútornými, prirodzenými kvalitami. Kmotra-víla to docieľuje prostredníctvom transformácie symbolov, ktoré sú späté s Popoluškiným nízkym postavením (myši, potkany, tekvica a handry), na symboly vyjadrujúce vysoký status (lokaj, kone, kočiar a róba). Táto premena kultúrnych znakov vytvára predpoklady na to, aby sa aj navonok manifestovala, vyjaviť Popoluškine pravá hodnota.

Kúzla kmotry-víly sú však iba dočasné. Po odbítní polnoci musí byť Popoluška z bálu doma. Jej vznešená pozícia sa znova mení na podradnú. V nasledujúcej (druhej) epizóde príbehu princ pátra po žene, ktorá stratila na bále sklenú črievičku. Po dlhom pátraní nájde Popolušku, ktorej jedinej črievička sadne, a natrvalo ju vyzdvihne na úroveň kráľovnej.

Kontrast medzi ženskými postavami umocňuje ideologické poslanstvo príbehu. Aktívna snaha dvoch nevlastných sestier získať princa sa v rozprávke vyhodnocuje ako negatívna, zatiaľ čo pasívna a plachá Popoluška je odmenená. Ba čo viac, nevlastné sestry sa tu vykresľujú ako egoistky, ktoré sú schopné podraziť sa medzi sebou, len aby si získali princovu priazeň.

Práve tak, ako sme rolu kmotry-víly v predošlej epizóde definovali prostredníctvom jej opozície k macoche, aj úlohu princa neskôr ustanovujeme v opozícii k úlohe kmotry-víly. Kmotra-víla ako dobrá matka dokáže zmierniť Popoluškino utrpenie a postarať sa o to, aby sa jej prirodzené prednosti spoločensky zhodnotili. Ale až princ (muž), ktorý v rozprávke zastupuje spoločenské pravidlá, môže natrvalo zmeniť Popoluškino postavenie. Črievička ako dar od pozitívnej matkinej zástupkyne umožňuje princovi identifikovať Popolušku i jej prednosti a napraviť nerovnováhu medzi prírodným (tým, čo je prirodzene vrodené) a kultúrnym (vonkajšími, sociálnymi znakmi osobnostných kvalít), ktorá vytvára dramatické napätie príbehu.

Schéma č. 4

Mediácia 2 (sociologická, stála)

Predložené zistenia a tézy možno sumarizujúco zovšeobecniť takto. U Proppa máme do činenia s výskumom, ktorý je relatívne uzavretý. Text sa v ňom usúvzťažňuje výlučne s naratívmi toho istého žánru (invariantná sujetová schéma). U Lévi-Straussa sa naproti tomu stretávame s analýzami, ktoré naratív otvárajú, usúvzťažňujú ho s rodovými, generačnými a triednymi rolami, ako aj s mocenskými vzťahmi v príslušnej spoločnosti. Formalistická metóda je apolitická, zatiaľ čo Lévi-Straussov prístup má potenciál obnažovať pôvod i povahy ideológie, v rámci ktorej sa ten či onen naratív traduje (pozri Pace, 1988, s. 257).

LITERATÚRA

- DUNDES, Alan. 1967. North American Indian Folktales. *Journal de la Société des Américanistes*. Année: Société des américanistes, 1967, roč. 56, č. 1, s. 53 – 59.
- DUNDES, Alan. 1971. The Making and Breaking of Friendship as a Structural Frame in African Folk Tales. In: MARRANDA, Pierre a Elli Köngäs MARRANDA (eds.). *Structural Analysis of Oral Tradition*. Philadelphia, 1971, s. 171 – 180.
- DUNDES, Alan. 1964. *The Morphology of North American Indian Tales*. Helsinki: Foklore Fellowes Communication, 1964. 134 s.
- FRANZ, Marie-Louise von. 1998. *Psychologický výklad pohádek*. Praha: Portál, 1998. 182 s. ISBN 80-7178-260-2.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. 1976. Structure and Form: Reflections on a Work by Vladimir Propp. *Structural Anthropology*. New York: Basic Books, 1976, roč. 2, č. 1, s. 115 – 145.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. 2006. *Strukturální antropologie*. Praha: Argo, 2006. 376 s. ISBN 80-7203-713-7.

- PACE, David. 1988. Beyond Morphology: Lévi-Strauss and the Analysis of Folktales. In: DUNDES, Alan (ed.). *Cinderella: a casebook*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1988, pp. 245 – 258. ISBN 0-299-11864-9.
- PLESNÍK, Lubomír. 2012. Zisk a strata v Démonových rozprávaniach. In: RÉDEY, Zoltán a kol. *Modely deficitných svetov v literatúre*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2012, s. 41 – 99. ISBN 978-80-558-0182-7.
- PROPP, Vladimír J. 2008. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany: H & H, 2008. 343 s. ISBN 987-80-7319-085-9.

.....

Mgr. Mariana Čechová, PhD.
Oddelenie semiotických štúdií
Ústav literárnej a umeleckej komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Slovenská republika
mcechova@ukf.sk